

Küresel Karmaşıklık Karşısında İndirgeyici Açıklama Şemaları Olarak Siyasi ve Ruhani Televizyon Dizileri

Doç. Dr. Ali ERGUR
Ece İNANÇ

galatasaray üniversitesi, sosyoloji bölümü
aergur@gsu.edu.tr
galatasaray üniversitesi, toplumsal araştırmalar merkezi
eceinanc@gmail.com

Özet

İnsanı diğer canlı türlerinden ayıran en temel özellik, kendi varlığı üzerine düşünebilmesi ve buna bağılı olarak simge üretebilmesidir. Varlık üzerine düşünmek, onu anlamlandıracak açıklamaların da inşa edilmesi anlamına gelir. Nitekim insan toplulukları, tarih boyunca kendi varlıklarını, doğayı, evreni, dünyanın düzenini ve olaylarını açıklamaya yönelik söylem biçimleri üretmişlerdir. Mitolojiler kadar çağdaş ideolojiler de aynı amaca hizmet ederler. Oysa küreselleşme ve özellikle neo-liberal siyasaların yaygınlaşmasıyla birlikte, dünyanın anlamlandırılması git gide güç, çoğu zaman olanaksız olmaya başlamıştır. Çok fazla bilinmeyen olduğu akışkan, anlıksal eyleme dayalı, sanal değer değişiminin esas olduğu bir toplumsal deneyim, ister istemez bir genel belirsizlik hali yaratmaktadır. Küresel karmaşıklık halinin yarattığı anlamlandırma güçlükleri, büyük oranda kitle iletişimi kanallarından yayılan şemalaşmış açıklamalarla karşılanmaya çalışılmaktadır. Nitekim televizyon, bu mecralar arasında en etkili olarak belirginleşmektedir. Televizyon biçimleri arasında ise son yıllarda dizilerin başat açıklama şemaları olarak kendilerini dayattıklarını görebilmekteyiz. Bu makale, diziler arasında, açıklama iddiasının en yoğun olarak hissedildiği iki tür (siyasi ve ruhani) üzerinde yapılmış bir araştırmanın sonuçlarına dayanmaktadır.

Résumé

L'être humain est caractérisé par sa faculté exclusive à pouvoir penser sur son propre être, et d'en dériver un domaine symbolique. Penser sur l'être, nécessite la construction des explications qui le rendent significatif. En effet, les collectivités humaines ont produit, à travers l'histoire, des formes discursives, capable de rendre significatifs, leur propre être, la nature, le cosmos, le monde et ses événements. Les idéologies fonctionnent dans la même lignée que les mythologies. Cependant, la prolifération du mouvement de mondialisation, ainsi que l'adoption des politiques néo-libérales rend de plus en plus difficile, voire impossible, pour concevoir le monde en tant que source de signification. Une expérience sociale qui constitue la base d'une action instantanée, polyvalente et fluide, crée inévitablement un état général d'ambiguïté. Les difficultés entraînées par la complexité mondiale sont plutôt résolues par les schémas d'explication qui se diffusent à partir des mass media. Les séries télévisées s'imposent, parmi les autres formes de la télévision, comme celles ayant la plus forte capacité d'explication, surtout depuis une dizaine d'années. Cet article prend comme point de départ, une recherche menée sur les deux types de séries télévisées (politique et spirituelle), dont la capacité à produire des schémas d'explication du monde semblent être la plus forte.

Abstract

The mankind is characterized by its exclusive capability to think on its own being, and produce a symbolic domain deriving from it. Thinking about being, means constructing explanations that make it significant. Indeed, human communities, through ages, constructed discursive forms, able to make significant their own beings, the nature, the universe, the order of the world and its events. Ideologies serve for the same objective as mythologies do. But, with the spreading out of the globalization and neo-liberalist policies, it becomes gradually more difficult, even impossible to make the world significant. A social experience which is the base of the instant, polyvalent, fluid action inevitably creates a general state of ambiguousness. The difficulties engendered by the global complexity are solved by the explicative schemata diffusing from the mass media. Indeed, television is the most powerful of these instruments. Among other forms, television serials impose themselves as the most dominant explicative schemata, especially during the last decade. This article is based on a research on two significant television serial types (political and spiritual), which are both the most strengthen ambition of explaining the world.

Giriş

Küreselleşme süreci, siyasi kutupların belirgin olduğu bir ayrışma düzenini büyük ölçüde tasfiye etmiştir. Böylece, bir yandan ideolojik konum alışlar, dünyanın ve varoluşun açıklanma biçimlerine kaynak sağlamakta zorlanmaya başlamış, diğer yandan, yönsüzleşmiş bir yaşam pratiğinin yaygınlaşması nedeniyle, her konuda öngörülmezlik dikkate değer ölçüde artmıştır. Siyasi konum alışların anlık dalgalanmalara bağlı olduğu bir dünyada, sıradan birey için, tasavvur edilenden çok daha fazla ve iç içe geçmiş belirsizlik unsuru mevcuttur. Böylece, gündelik yaşamın ayrıntılarından uluslararası güç dengelerinin dağılımına kadar değişen ölçeklerde bir açıklama ve anlamlandırma sorunu ortaya çıkmaktadır. Zira artık kimliğe temel olan anlam, zaman ve mekânı kesip giden, kendini destekleyen, diğerlerini çerçeveleyen birincil bir kimlik etrafında örgütlenmeye başlamıştır (Castells 1997:6). Ayrıca, modernleşme deneyimi, bir çeşit büyü-bozucu, din-dışlaştırıcı zihniyet evreninin biçimlenmesi anlamına gelir; bu ise, kaçınılmaz olarak, dünyanın açıklanmasında geleneksel dinsel atıfların kullanılabilmesini güçleştirir. Buna karşılık, özellikle geç-modernlik durumunda, siyasi/ideolojik kerterizlerin görünmezleşmesiyle birlikte yeni dinsellik arayışları belirginleşmeye başlamıştır. Sanayi modernliğinin en temel özelliklerinden birisi olan güven kavramı da, günümüz koşullarında erimekte; yerini medya söyleminde belirginleşen sahte-güven retoriğine bırakmaktadır. Bu noktada, belli bir kitlesel yaygınlığı olduğu tartışılmaz olan televizyon dizileri, önemli bir toplumsal işlev yüklenerek, bir ideolojik/dinsel boşluğu doldurmakta, gerçekliğin karmaşık görünümünü, indirgeyici açıklama şemaları sunan anlatılarla, sıradan birey için basitleştirmektedirler. Bu amaçla, televizyon dizileri içinde, en çok bu açıklayıcı amaca hizmet ettiğini düşündüğümüz siyasi (Kurtlar Vadisi, Sağır Oda, Kod Adı) ve ruhani (Büyük Buluşma, Beşinci Boyut) nitelikte olanları çözümlenmeyi tercih ettik. Zira, bu dizilerin karmaşıklığı açıklayıcılıkta en temsil edici örnekler olduğu kanısındayız. İncelememiz, bu indirgeyici ve sahte-güven hissini yaygınlaştırıcı işlevini irdelerken, aynı zamanda, bu ideoloji-üstü olarak kendini sunan tavrın da bizatihi bir ideolojik konum alış olduğunun altını çizmektedir.

Küresel Karmaşıklığın Bileşenleri

On dokuzuncu yüzyıl sonlarından başlayan, ancak son otuz yıldan bu yana belirgin bir ivme kazanmış olan küreselleşme süreci, her ne kadar temelde ekonomik bir olgu ise de, sonuçları itibarıyla, toplumsal yaşamın her boyutunu kapsayan bir özellik arz etmektedir. Küreselleşme, kapitalizmin dünya ölçeğinde yeniden örgütlenmesi, bu bağlamda, yeryüzünün tamamını büyük bir pazar haline getirmeyi hedefleyen bir stratejiyi temel almıştır. Bu nedenle, dünya ölçeğinde örgütlenmiş ekonomik aktörlerin birbirleriyle hızlı ve etkili iletişim kurmaları küreselleşme sürecinin en fazla gereksindiği özelliklerden birisi olmuştur. Aynı şekilde, küresel pazar, metâların mümkün olan en hızlı araçlarla

yer değiştirmelerini gerektirir. Nitekim, yüzyıldan fazla bir süredir, iletişim ve ulaştırma tekniklerinde baş döndürücü bir hızda gelişmeler yaşanmıştır. Bu altyapısal yenileşme, beraberinde, yepyeni ve son derece hızlı bir ticaret ağları sisteminin yaratılmasını mümkün kılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonunda kurulan yeni ekonomik ve siyasi nüfûz paylaşımı düzeni, bir yandan kapitalizmin sınıf aşamasının doruğunu, diğer yandan sanayi-sonrası olarak adlandırılacak yeni bir üretim örgütlenmesi biçimine geçişi kurumsallaştırmıştır. Nitekim, 1960'lerden itibaren, kapitalizm artık, on dokuzuncu yüzyıl tipi bir ağır-sanayi yöneliminden hizmet-yoğun yapıya dönuşmüştür. Somut metâ üretiminin, genel değer üretimi içindeki payının azalması, yeni bir toplumsal örgütlenmeyi gerekli kılmıştır. Özellikle yeni iletişim teknolojileri sayesinde, çok hızlı bir şekilde yer değiştirebilen elektronik iletiler aracılığıyla yeni toplumsal deneyim tipleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu gelişmeler, sonuçta, küresel bir ekonominin en çok gereksindiği özellik olan *akışkanlığı* kolaylaştırmışlardır.

Sanayi-sonrası ekonomik örgütlenme, git gide artan hızda bir akışkanlıklar ağı oluşturmuştur. Artık sabit bir coğrafi noktada, belli bir zaman diliminde tanımlanabilen değil, parçalanmış, mekâna dağılmış ve zamansal süreksizlikle belirlenen bir üretim söz konusudur; adem-i merkezî bir toplum ortaya çıkmaktadır (Nefes 2005:31). Üstelik, yaratılan artı-değerin önemli bir çoğunluğu somut metâ üretiminden değil, varsayımsal değer temsillerinden oluşmaktadır. Sanayi-sonrası hizmet-yoğun ekonomi işte münhasıran bu temsillerin mümkün olan en yüksek hızda yer değiştirmesinden değer üretir özelliindedir. Diğer bir deyişle, sanal bir değer yaratımı ve bu etkinliğin, sürekli olarak sanal yer değiştirmelere dayalı bir hareketliliği, sanayi-sonrası ekonomiye can veren en önemli bileşen haline gelmiştir. Akışkanlık, kuşkusuz yalnızca, varsayımsal değerlerin yer değiştirmesinden ibaret değildir; toplumsal yaşamın bütün ögeleri, bu alt-yapı akışkanlığına uygun bir şekilde, birbirleriyle zaman ve mekân kısıtlamalarını aşarak ilişkilenmeleri anlamına gelir. Aynı bağlamda, şaşırtıcı olmayan bir şekilde, kültürün maddi ögelerinde meydana gelen bu yumuşama, onlara tekabül eden ahlâki değerler düzeyinde de bir akışkanlığa neden olmuştur. Kişiliklerin, modern tasavvura oranla daha kaypak ve değişken bir hale gelmiş olmaları, içinden türedikleri yeni parçalı ve kaygan üretim ilişkileri bütününün mantığından bağımsız değildir. Bu nedenle, yalnızca ötekiyle kurulan ilişkinin doğası değil, bizatihi kendiliğin algılanışı da bütüncül bir deneyim olmaktan uzaklaşmıştır. Tutarlı bir gerçeklik referansı olmaması, insanı farklılaştıran varlığı açıklayabilme yetisinde kimi güçlüklerin belirmesine yol açmıştır. Zira, insanı diğer canlılardan ayıran en temel özellik varlığı üzerine düşünebilmesi ve bu düşünömselliği simge yaratarak iletilebilir kılmasıdır. Oysa, akışkan bir ekonomide akışkanlaşmış kişilikler, hem kendini bir varlık birimi olarak algılamakta hem kendi dışındaki varlık alanının tanımlanmasında zorlanmaktadır. Bu akışkanlaşmış kişilik, doğal olarak belli bir zamansallığa ve mekânsal tanımlamaya da uzaktır. İçinde toplumsallaştığı üretim ilişkilerinin köksüzleşmesine koşut olarak, konum belirleyici göstergelerden sıyrılmıştır.

Nitekim, sanayi-sonrası kapitalizmin zamanı ve mekânı birleştiren yeni bir tür toplumsal deneyim ürettiği de rahatlıkla söylenebilir (Mercure 1995:38). Böylece *zamanmekân* (Süalp 2004:81) adı verilen bir bileşim, bir yandan her iki kavramı da modern algılanışlarının dışına çıkarmakta, diğer yandan, özellikle yüksek teknoloji ürünlerinin gündelik yaşama daha fazla nüfûz etmeleri sayesinde, zamansal bir süreklilik ve mekânsal bir sabitlikten söz edilemez. Bir tür zaman sıkışması olarak da tarif edilebilecek olan bu süreksizlik ve parçalanmış mekân deneyimi, sanal gerçeklik tasarımlarının önemli ölçüde gündelik deneyime yayılması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bilişim teknolojileri üzerinden kurulan toplumsal ilişki, zamanı ve mekânı parçalanmış bir sonsuz etkileşimler bütünü haline getirmiştir. Bu nedenle, bireyin bilfiil bulunduğu mekân ve kendini ait hissettiği zamansal bağlam, önemini yitirdiği gibi, kendilik algılayışı da ciddi oranda dönüşebilmektedir. Zamanın ve mekânın sabitliğinin en önemli sonucu, insanın kendini bir toplumsal aidiyet bağlamına konumlandırabilmesidir. Oysa, parçalanmış zaman ve mekân, dolayısıyla ortaya çıkan *zamanmekân*, böyle bir konumlandırmayı olanaksız kılar; onun yerine bir genel yüzgezer toplumsal durum ile ona eşlik eden ruh halini ikame eder. Zamanla ve mekânla olan bu süreksiz ve bütünlüksüz ilişki, dünyanın, bireyin tasavvurundaki anlamını da parçalı kılar. Bunun en önemli sonucu, bireyin geleceğe izdüşürme olanaklarının kısıtlanmasıdır. Artık neredeyse yalnızca anlık olan üzerinden bir algılama söz konusudur; bu ise, açıklamayı, hatta toplumsal bir varlık olarak insanın en çok gereksindiği zihinsel desteklerden biri olan öngörme arzusunu büyük ölçüde tıkamaktadır. Günümüz dünyasını, sıradan bireye karmaşık, algılaması zor, öngörülmesi neredeyse olanaksız ve sayısız tehditle dolu olarak tahayyül ettiren başlıca etken, zaman ve mekân parçalanmasına koşut olarak gelişen güçsüzlük hissidir.

Toplumsal olaylar kurgusu üzerinde, bireyin sahip olduğunu varsaydığı denetim gücünün sınırları günümüzde en düşük düzeye inmiş durumdadır. Öngörülebilir olmayan bir dünya, denetimi olanaksız kılan, dolayısıyla bilinmezliklerle dolu bir riskler bütünü olarak da ortaya çıkar. Zaten git gide daha fazla media-merkezli bir gerçeklik inşası sürecinde yer alan birey, yeryüzündeki varoluş alanının sürekli olarak artan tehditlerle çevrilmekte olduğuna dair ikna edici bir söylemle kuşatılmaktadır. Bu söylem, hem zihinsel bir tutuluma yol açmakta hem karmaşanın içselleştirilmesi sonucunu doğurmaktadır. Modernlik, zaten doğası gereği risk-mükemmeliyet ikilemi üzerine oturmuştur: Modern dünya, bir yandan doğanın evcilleştirildiği, denetim altına alındığı, işletilir hale getirildiği, diğer yandan, her teknik gelişme aşamasında daha büyük riskler ortaya çıkardığı bir toplumsal ortamı biçimlemiştir. Modernliğin belki özündeki en temel çelişki bu git gide ayrıntıya nüfûz eden ve denetim gücü artan teknik mükemmeliyet ile onun öngörülmez sonucu olan sapma ya da ikincil etkilerin de aynı oranda büyümesidir. Riskin büyümesi her zaman nicel anlamda bir artışa tekabül etmez; hatta çoğu zaman riskler, belli bir alandaki teknik mükemmeliyet arttıkça, sayıca azalabilirler. Ancak, teknik ilerlemeye koşut olarak ortaya çıkan

riskin doğası, gerçekleşmesi halinde vereceği zararın büyüklüğü açısından, baş edilmesi git gide güç hale gelen bir nitel büyümeyi ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, teknik mükemmelleşme, işlevi *neredeyse* kusursuz kılmakta, ancak marjinalleşen risk, her ne kadar nicelik olarak küçülebilse de, o düşük gerçekleşme olasılığına karşın, gerçekleştiği zaman yönetilmesi güç zararlara yol açabilmektedir. Üstelik riskler bugün artık daha görünür haldedirler (Beck 2001:99). Teknolojinin mükemmellik iddiası ne kadar yükseksin, o denli küçülmüş ama bir o kadar yoğunlaşmış bir risk kavramını da beraberinde taşır. Sanayi-sonrası üretim örgütlenmesi, bir yandan modernliğin mevcut mükemmeliyet-risk ikilemini, diğer yandan küresel akışkanlığa bağlı olarak, kolayca dünya çapında yayılabilen yeni riskler matrisini yeniden üretmektedir. Böyle bir dünya algılayışı, belirsizliğin had safhaya çıktığı, öngörülemez ve yıkıcılığı hem büyük hem herkesi hedef alabilecek tehditlerin, bir çeşit toplumsal paranoya hali olarak sürekli kılınması sonucunu doğurmuştur. Bu koşullarda, açıklama yetisi en aza iner; birey mutlak bir güçsüzlük hissine doğru çekilir. Çağdaş yabancılaşma, yalnızca üretimde değil, yaşam kurgusunun her ânında kendisini belli eder. Zira teknik, mutlak bir nüfûz edilemezlik anlamına gelen özel uzman bilgiyle hermetikleşmiş, söylemsel olarak dışladığı risk, sıradan bireyin yaşamında katlanarak büyüyen bir sonsuz tehditler labirenti haline gelmiştir. Yönsüzleşmiş kendilik, bu tehditler karmaşası ve onu yeniden üreten risk söylemi eşliğinde, artık uzun vadeden kaçınacak yalnızca anlık olana yönelecektir.

Küresel bütünleşik akışkan ekonomi, esas itibarıyla somut metâ üretimine değil, varsayımsal değer temsillerinin hızlı ve sistematik olmayan dolaşımına dayalıdır. Böyle bir piyasa, kuşkusuz, liberalizmin klasik çağlarında tahayyül edilmiş *görünmez el* metaforu ile *özgür girişimci* imgesini dönüştüren özelliktedir. Zira, her ne kadar söylemsel olarak bu atflar en temelde korunur gibi görünse de, günümüzün üretim ilişkilerine hükmeden başlıca özellik belirsizliktir. Uzun vadeli planları, piyasanın hiçbir aktörü yapamaz hale gelmiştir. Bireyden uluslararası sermaye yığılımlarına kadar, hiçbir birim kazanç beklentilerini kısa vadeden öteye götürememektedir. Hatta, ekonomik kriz aralıkları sıklaştıkça, yalnızca anlık değer yer değiştirmelerinden ibaret bir ekonomik etkinlikler ağından söz edilebilir. Bu, bir yanıyla, anda yaşamının yine anlık, uçucu hazzını bireylere sağlıyorsa, diğer yanıyla, herkesin herkese ve herkesin yarına borçlu olduğu bir düzende sıkışmayı da tetiklemektedir. Sürekli borçlu bireyin zamansal bir kayma içinde, anlık hazza mahkûm tüketim pratikleri, derin ve süregelen bir iç sıkıntısını büyüterek yeniden üretirler. Böylece, tüketime sürekli ötelenen haz vaadiyle teğet bir varoluş içine giren birey, öngörülebilir bütün eylemsellik açılımlarından hızla uzaklaşır. Geriye yalnızca anlık olanda gelişen köksüzleşmiş, tarih-dışlanmış bir deneyim biçimi kalır. Böyle bir deneyim, bir yanıyla genel bir toplumsal yerçekimsizlik hissi nedeniyle cazip görünse de, içten içe taşıdığı yoğun sıkıntının, belirsiz, hatta anlamsız bir gelecek tasavvuru karşısında, o kendisini özgür kıldığını düşündüğü anlık piyasa dinamiklerinin baskısı altında git

gide daha fazla hiçleşir. Yabancılaşmanın bu çok genişlemiş yeni biçimi, son derece kırılğan öznelerin, uçucu kimlik imgeleriyle kendilerine, çabuk yapılıp bozulabilen toplumsal 'duruş'lar ödünç almalarına yol açmaktadır. Bu, özünde tam anlamıyla anlaksallaşmış bir deneyimdir. Birey, bu akıcı dünyanın, son istikrarlı görüntüsüdür; kimlik, onun kabileleşmiş toplumsal varoluşunun bir ifadesidir (Maffesoli 2004:153). Ancak kimlik, aynı zamanda metâlaşmış bir göstergedir; tüketim deneyimi, bireyi ontolojik zamansallığından sıyrır. Tarih-dışlaşmış özne, böylece belli bir tutarlılığı, sürekliliği ve kapsayıcılığı olan, varlığını açıklama yetisinden yoksun kalır. Bu noktada, bu son derece yaşamsal gereksinimi, artık onu karşılayamayan bireysel düşünömsellik değil, küresel ölçekte standartlaşan temsiller ekonomisi karşılar hale gelmektedir. Gerçeklik, toplumsal olarak inşa edilen bir algılama şeması iken, git gide aracılendirilmiş iletişimin az ya da çok standartlaştırılmış imge ve anlatılarından geçmekte, hatta çoğu zaman oradan türemektedir. Bu bağlamda, kitle iletişimi, göz ardı edilmez bir önem kazanmaktadır. Kitle iletişim araçlarının, özellikle televizyonun, sanayi-sonrası küresel ekonomik düzende yitirilmiş olan zamansallığı yeniden inşa etmek gibi temel bir işlevi olduğu iddia edilebilir. Televizyon, zaten araç olarak, kendine özgü bir zaman kurgusunu oluşturmaktadır. Belli bir döngüsellik, televizyon programlarının önceden belirlenmiş biçimleri ve bunların bir akış içinde buluşturulmaları sayesinde sürekli kılınır (Williams 1992:90). Televizyon anlatıları içinde ise, günümüzde daha merkezi konuma diziler yerleşmektedirler. Anlaksallaşmış, belirsiz, tehditler ve sıkıntıyla dolu bir dünyanın açıklanması için, her geçen gün daha fazla açıklayıcı şemaya gereksinim duyulmaktadır. İşte hem sayı hem içerdikleri temalar açısından büyük çeşitlilik gösteren televizyon dizileri, karmaşık dünyada açıklama şemaları olarak işlev görmektedirler. Bu nedenle, araştırmamızda, yönsüzleşmiş öznenin en çok gereksindiği iki temel hakikat türünü, siyasal ve dinsel alanı, bir çeşit ideal tipler olarak incelemeyi tercih ettik.

Televizyon Anlatılarında Belirsizliğin Yönetimi

Bir toplum içinde belli bir süre yaşayan birey, kökenlerini ve gelişim süreçlerini keşfetmeye çalışır. Bu dönüşümleri inceleme ihtiyacı, onu ters yöne yani geleceğe bakmaya iter (Freud 1994:5). Gündelik hayatın birçok anında karşımıza çıkan "çok satan kitaplar" listelerinin üst sıraları, özellikle geçtiğimiz son birkaç yıl içinde, komplo teorileri ve mistisizm üzerine olan kitaplara ayrılmış durumdadır. Bu tür yapıtların ortak noktaları, "belirsiz birey"e çevresindeki dünyayı açıklayıcı şemalar sunması, gelecek için umut vaat etmeleridir. Birey varlığını anlamlandıracak istinat noktalarına tutunma ihtiyacı duyar (Dubar 2001:168). Dine geri dönüş olarak ifade edebileceğimiz, son dönemlerde güçlenen eğilimlerin de altını çizdiği ihtiyaç budur. Günümüz şartlarında ise, bu duyguyu komplo teorileriyle ve doğaüstü, mistik öğelerle süslü kitaplar, filmler, diziler tatmin etmektedir. Burada, bir anlamda, gelenekselin dışına taşınan bir yeniden gizemleştirme arayışını gözlemleyebiliriz.

Özellikle Türkiye örneğini inceleyecek olursak, komplo teorileriyle ilgili her unsurun medya pazarında çok önemli bir sektör oluşturduğunu görürüz. Popüler kültür ürünü olan *Deli Yürek*, *Sağır Oda*, *Kurtlar Vadisi*, *Kod Adı* gibi televizyon dizilerini, komplocu düşüncenin yaygınlığı popüler bir olgu haline getirmiştir. Bunlar sıradan bireyler için kolay politika sağlamanın yanında, popülerlikleriyle, insanların öğrenmek, araştırmak konusunda isteksiz olduğunun da altını çizerler. Açıklama şemaları pazar tarafından sunulmuştur; tüketim ile onun çoğalan standartlaştırıcılığı, pazarın sunduğu hizmetlere bağımlı bireyler yaratır. Kişisel yaratıcılık değer kaybeder; bireyler tüketim ürünlerinin ve bunların reklâmlarının obezleri haline gelirler.

Televizyona yüklenmiş görevlerden biri de, bireyin dış dünyayla olan bağlantısını sağlamaktır. Bu noktada, bahsetmiş olduğumuz tür anlatıların televizyon ekranlarındaki gücünün yadsınamayacağı bellidir. Bunların öne çıktığı ilk grup anlatı, *politik diziler* olarak sınıflandırabileceğimiz, izleyiciye sırlarla dolu geçmişini aydınlatarak geleceğini gösteren, bunu yaparken skandallarla dolu ve gerçeğe oldukça yakın politik olaylardan beslenen yapımlardır. Bir diğer grup ise, mistik, doğaüstü öğelerle, ruh ve cin tasvirleriyle bezeli ölüm sonrası yaşamı konu alan ruhani dizilerdir. Bunların arasında, içeriğindeki perilerle, sihirlerle çocuklara çok cazip gelen ve onlara yönelik masum masallar gibi görünen anlatılar da vardır. Bunların çocuk toplumsallaşması üzerindeki etkilerini bir tarafa bırakacak olursak, karşımıza bir diğer sorun çıkar: Bu diziler, yetişkin bireyi gerçek dünyanın güvensizliğinden kurtarma amacı güdüyor olabilir mi? Çocukluğun saf dünyasındaki perilerin ve büyü'nün televizyon ekranında bu kadar önemli bir yere oturmasını çocuk izleyicilerin taleplerine bağlamak, hayli yüzeysel bir çözümleme olarak kalmaktadır.

Anlaşılması güç olaylar hakkında konuşabilmek, bunlar üstüne yorumlar yapmak, en küçük, gündelik sohbetlerde bunlara yer vermek, birey için rahatlatıcı, neredeyse katartik bir eylemdir. Diğer yandan, tıpkı televizyon ekranlarında savaş görüntüleriyle sık sık karşılaşan bireyin, bunun gerçekliği karşısında duyarlılığını yitirmesi ve duygusal arınmanın televizyonda görünen sanallıkla sağlanmasının yarattığı gibi, bunlar toplumu süreğen bir edilgenliğe sürükler (Sontag 2004:76). Çağımızın önemli bir belirtisi olarak komplo teorileri, dolaylı olarak postmodern güvensizliğe ve genelde modernlik krizine dikkat çekmektedirler. Belirsizlik, kendini bir tehdit olarak sunar. Bu *tehdit altındalık* duygusundan kurtulmak içinse, birey bundan bahsetmeye ihtiyaç duyar. Günlük sohbetlerin önemli bir kısmını kapsayan bilimkurgu imgeleri ve komplo teorilerinin verdiği rahatlatma hissi, din tarafından sunulana çok benzer. Karl Marx'ın "din toplumların afyonudur" (Marx, Engels 2006:92) deyişini kolaylıkla komplo teorilerine ve bilimkurgu eserlerine uygulayabiliriz. Böylece, komplo teorilerinin çelişik doğası ortaya çıkar: Bir yandan göz ardı etme, uyuşturucu işlevini yüklenirken, diğer yandan *korkuyu bağırma* gereksinimine karşılık gelir. Korkunun kolektif bir bağırılması, kuşkusuz daha yatıştırıcı etkiye sahiptir; ancak

bir o denli de kırılığandır. Diziler, zaten tam bu nedenle diziseldirler: Zaman ve hakikât ölçütleri kayan bir dünyada, akışın yegâne göstergeleri olarak yaşamsal bir rol üstlenmişlerdir.

Adorno, astrolojinin işlevlerini komplo teorilerinininkiyle benzer olarak açıklamıştır. Her ikisi de özlerine inildiğinde aynı şeyi simgeler: İnsanlığın "Tanrı'nın ölümü" veya bir diğer deyişle modernliğin, dünyanın büyüsünü bozucu sekülerleşmesinin sonuçlarıyla baş etmekteki yetersizliğini. Her ikisi de bu durumda, rahatlatıcı, arındırıcı, bireyi geleceğe yönelik kaygılardan kurtarıcı roller üstlenirler. Bu tür endişelerle savaşması için bireye yardımcı olurlar. Astroloji, bu anlamda bireye geleceği bilme ve onu kontrol edebilme duygusu verir. Bir diğer deyişle, bu ikisi, doğayı ve onun negatif etkilerini kontrol edebilme arzusu barındıran modern birey için birer silahtır. "Astroloji *bağımlılık için* bir ideolojidir." (Adorno 1994:114). Astroloji, dinin ve diğer mistik inançların yaptığı gibi, bireylerin başarısızlıkları, içinde buldukları konumlarla ilgili kolay cevaplar sunar. Çağdaş dünyanın en belirgin özelliklerinin belirsizlik ve sürekli değişme olduğu düşünülürse, bunların gün geçtikçe popülerleşmelerini görmek de şaşırtıcı olmayacaktır. Bahsetmiş olduğumuz gibi, kurulu gerçekliğin inşası ve sergilenmesi söz konusu olduğunda medyanın önemi kaçınılmazdır. Medyanın sunduklarının dikkat çekici olması için, kullanılacak eserlerin, halkın geneline yönelik ve ulaşılabilir olması gerekmektedir. Böylelikle, televizyon dizilerinden başkası olmayan en küçük ortak payda aranır. Televizyon dizileri popüler kültür pazarı tarafından hazırlanan ve sunulan açıklama şemaları, paketleridir.

Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren toplumsal ve politik başkalaşmaların toplumun gözü önünde yaşanmasının ardından, devletin yüksek kademelerindeki karmaşık ve karanlık ilişkiler, vatandaşların günlük hayatlarının basit bir parçası haline gelmiştir. Bu tip ilişkileri tanımlamak, kişinin kendini düzende bir yere konumlaması ve kendini tanımlaması açısından birincil öneme ulaşmıştır. İşte tam bu noktada, ilk olarak *Deli Yürek* ile başlayan bir televizyon dizisi furyası, kafası karışık bireylerin yardıma koşmuştur. Günümüzde bu tür dizilere her gün, hemen hemen her kanalda rastlamaktayız. Bunların kimileri ekranda tutunabiliyorken, kimileri reyting savaşına yenik düşerek izleyenlerini terk etmektedir. Televizyon dizilerinin sayıca artmaları ve içeriklerindeki değişiklikler, yaşanan sosyo-ekonomik gelişmelere koşut olarak gelişir. Güncel televizyon dizilerinde işlenen konularla, ülkenin sosyo-politik konumu, konjonktürü ve güncel durumu arasındaki olası ilişkiler göz ardı edilmemelidir. Ne de olsa güncelliği sağlamanın, günü yakalamanın en hızlı aracı olan televizyon ve şimdiki konumlarıyla televizyon dizileridir. Bu nedenle, bunların, mevcut üretim ilişkileri ve toplumsal dinamikler temelindeki önemli gelişmelerden etkilenmemeleri düşünülemez.

Komplo teorisi söylemlerine popülerlik getiren dalga, Türk televizyonlarına politik diziler halinde yerleşmiştir. Bu diziler, sıradan vatandaşın bilgisi haricinde,

fakat ona bir o kadar da yakın gelişen karanlık ilişkileri aydınlatma, ortaya çıkarma amacı gütmektedirler. Daha doğrusu, bu iddiayı sürekli gündemde tutup gerçek yaşamdakine çok benzer senaryolar üzerinden açıklama şemaları yaratmakta, ancak tam *her şeyi* bütün açıklığıyla ortaya serdikleri izlenimini verdikleri noktada, aslında *hiçbir şeyi* tam olarak açıklamayan yeni ve daha karmaşık bir gizemlilik halini sürdürmektedirler. *Sağır Oda* adlı televizyon dizisi gösterime girmeden önceki tanıtımlarında gösterilen mesaj bu gerçeği doğrular; "Bildığınız tüm gerçekleri unutun!" Dizinin daha ilk andan, izleyenlere *gerçeği* gösterme vaadini verdiğini, bunu amaç edindiğini görüyoruz. Oysa dizinin senaristleri bu konuda bu kadar iddiacı değildiler. "İzleyici dizide görülen ailelerle gerçek yaşamdakileri karşılaştırıyor ve bir paralellik kuruyor" demekle yetinmektedirler.

Bu dizinin muadili olarak görülen *Kurtlar Vadisi* dizisinin mesajı, bu iki diziyi birbirinden ayırmaktadır: "*Kurtlar Vadisi*; bu bir mafya dizisidir. Bu dizide anlatılanlar *tamamen hayal ürünüdür.*" Dizinin gerçekle bağlantısını yalanlayan bu sloganına rağmen, Türk izleyicisi bu diziyi her gün karşılaştığı mafya-devlet ilişkilerinin, siyasi, toplumsal, ekonomik değişikliklerin açıklaması olarak görmekte, kendinden habersiz gelişenleri öğrenmek amacıyla izlemekte ve sonrasında, ülkenin bilinmeyen gerçeklerinden haberdar olduğunu hissettiğinden, güven ve rahatlama duyguları güçlenmektedir. İzleyenlerin dizideki siyasal yorumlara hayranlık duyduğu, karakterler arasında geçen diyaloglardan etkilenip, üstünde kafa yordukları yaygınlıkla gözlemlenmiştir. İzleyiciler tarafından "Türkiye'nin diğer yüzü" olarak algılanan *Kurtlar Vadisi* dizisinin senaryosunun çok geniş olması, güncelliğini koruması, dizinin konusunun sürekli yenilenmesi de izleyicilerin bu diziyi izleme nedeni olarak saydıkları başlıca noktaldır. İzleyiciler bu konumda, karakterler ve olaylar ile gerçek yaşamda gazetelerde, televizyonda karşılaştıkları birçok olay arasında bağlantı kurmaktadır. Bu dizinin bunca popülerlik kazanmasının bir diğer nedeni de, barındırdığı kurtarıcı hikâyesidir. Bireyler, içinde oldukları sıkıntılı durumlardan kurtulmak için yukarıdan gelecek bir yardımı beklerler. *Kurtarıcı*, bu yeni tür popüler anlatılarda, bir anlamda sürekli kılınmış bir *deus ex machina*'dır; hep sahneder; yokluğu dünyanın çöküşü anlamına gelmektedir. Bu tür dizilerde iyiliğe ulaşmak için kötülükler yapan Çakır ve Polat gibi baş kahramanlar, izleyicilerin içindeki bu ihtiyaca cevap verir bir nitelik taşımaktadır. Genç televizyon izleyicileriyle yaptığımız görüşmelerden çıkan en çarpıcı sonuç, gençlerin bu tür dizileri "öğrenme" amaçlı izlediklerini itiraf etmeleridir. Gençler dürüstçe, tarihi öğrenmek, gündemi takip etmek için kitap okumaya üşendiklerini, bunları televizyon dizilerinden izlemeyi, daha geniş bir anlamda, popüler kültürden beslenmeyi tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Bu da, daha önce bahsettiğimiz, medyanın oluşturduğu açıklayıcı paketlerin bir örneğidir. Ünlü iş adamı Özdemir Sabancı'ya karşı gerçekleştirilen suikast, eski Başbakan ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ölümü, bu dizilerde işlenen gizemli politik olaylardan bazılarıdır. Ancak vatandaşı politik skandallarla tanıştıran *Susurluk Hadisesi*'ni konu alan *Kod Adı* adlı dizi, izleyicilerin ilgisini çekmemiş ve

yayınlandıktan kısa bir süre sonra yayından kaldırılmıştır. İzleyicilerle yaptığımız görüşmelere dayanarak bunun nedenini, bu olayın çoktan aydınlanmış olması ve izleyicilerin *Susurluk Skandalı* olarak tarihe geçen bu olay hakkında konuşulmasından sıkılmış olmaları olarak belirtebiliriz. Gizem yaratmanın media anlatısının başarısında ne denli vazgeçilmez olduğu bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Önemli olan, gerçeklik değil, onun gizemleştirilmiş halidir. Belli bir fikri destekleyenler, bu fikrin karşısında olanlara karşı örgütlenir ve direnirler. Bu olgu, *Sağır Oda* ve *Kurtlar Vadisi* dizileriyle ilgili tartışmalarda ve karşılaştırmalarda açıkça görülmektedir. Bu iki dizinin fanatik izleyicilerinin sergiledikleri tavır, karşıt iki futbol takımının fanatik taraftarlarının tavırlarıyla son derece benzer özellikler göstermektedir. Bunu görmek, bize, milliyetçi eğilimin kendini bu tür dizilere olan bağlılıkla da öne çıkardığını fark etme şansını vermiştir.

Dini popüler kültürün vazgeçilmez unsurlarından olan ve geçtiğimiz son birkaç yılda ortaya çıkan dini televizyon dizileri çoğunlukla *yeşil diziler* olarak adlandırılmaktadır. Bunlardan biri Samanyolu TV’de yayınlanan, *Büyük Buluşma* adlı dizidir. Bu dizinin baş karakteri olan mil, ölmüş olup Allah’la olan "en önemli buluşmalarını" bekleyen insanların vicdanlarını yansıtan bir ayna rolü üstlenmiştir. Karşısına gelen kişinin geçmişini aydınlatır; hem onun, hem biz izleyicilerin önüne serer. Burada belirtmemiz gereken bir diğer durum ise, araştırmamız sonucunda ortaya çıkan verilere göre, bu diziler daha çok, orta, hatta ortanın altı halk kitleleri tarafından izlenmekte olduğudur. Bu dizilerin bu kadar ilgi görmesinin nedeni, bilinmeyenle baş etmenin farklı bir taktiğinin kullanılmasıdır. İslam dâhilinde, bu dine mensup insanlar, başlarına gelenin Allah’tan geldiğine ve kötü olayların kendilerinden büyük bir varlığın yardımıyla çözüleceğine inanırlar. Bu dizilerde bu inançları körükleyen "hayatın içinden ibret dersleri" verilir; 'eden bulur' ahlâkının altı çizilir ve izleyici hiçbir kötülüğün cezasız kalmayacağına ikna edilmeye çalışılır. İzleyici, ilâhi adaletin olduğunu görüp rahatlamaktadır. Dizi senaristleri ve yapımcılar insanlara umut verdiklerini ve ayda on binlerce teşekkür, memnuniyet mektubu aldıklarını belirtmektedirler. İzleyiciler, içten içe hissettikleri bu tür duyguları ve ihtiyaçların karşılandığını televizyon ekranlarında görünce, bunlara olan güvenleri artar; 'bildik olan'la sürüklenip 'arzu edilen'le gerilimi azaltılır. Değınmemiz gereken bir diğer nokta da, doğaüstü olaylara duyulan ilgidir. İnsan sürekli gelişen bilim sayesinde birçok konuya açıklık getirebiliyor olsa da, bilimin açıklamakta yetersiz kaldığı alanlara olan ilgi daima daha fazladır. Bilimin yetmeyışinden gelen bu korku, doğaüstü, mistik olaylara başvuru olarak bastırılmaya çalışılmıştır.

Bilinmeyen, bir yandan bireyi büyülerken, diğer yandan sıkıntı ve korku yaratır. Birey buna karşı rasyonel olan veya olmayan, birtakım varsayımlar sunarak, yaşama anlam verecek, aynı zamanda da bilinmeyene, dünyevi kusurluluğa ve kendi insani kusurluluğuna karşı duyduğu sıkıntıyı dindirecektir (Patel 2004). Birey bu bilinmeyenlerden bazılarını, media sayesinde görmezden

gelebilir. Bunlar, Büyük Buluşma dizisinde gördüğümüz gibi, ilk olarak ölüm korkusu, öte dünya sanrısı, dünyevi kusurları, insani hataları affedici bir cennet imajı olarak sıralanabilir. Bazıları ise, zamandan, gelecekte, kimi zaman yaşlılıktan ileri gelen korkulardır. Bunlar astroloji, komplo teorileri, mistik aydınlanma, açığa vurma gibi sahte gerçeklerle sistemleştirilmeye çalışılır. Bunların arasında saymamızın doğru olacağı bir diğer korku da, geçmişten, köklerin yoksunluğundan duyulan korkudur. Bu safhada devreye bize geçmişimizi belli kalıplar halinde gösteren tarihi, dönemsel televizyon dizileri girer (Patel 2004). Ancak, araştırmamızın sınırları, bu ilginç alanı yalnızca işaret etmemizi gerektirmektedir.

Sonuç

Küresel bütünleşik ekonominin kuruluşu, beraberinde bir dizi toplumsal değişme sürecini de getirmiştir. Akışkanlık, belirsizlik ve riskin artışı başlıca özellikleri olan bu yeni toplumsal ortam, bir yandan esnek bir yaşam deneyimini mümkün kılarken, diğer yandan anlık olanın egemen olmasını sağlamaktadır. Böyle bir toplumsal-ekonomik bağlamda, aynı zamanda, insanın en temel ayırıcı özelliklerinden birisi olan dünyayı açıklamak, bu şekilde kendini simgeler üretmek ifade etmek, git gide güç hale gelmektedir. Zira, içinde yaşanılan dünya, deneyimlenen yaşam, küresel bütünleşiklik durumunda son derece belirsiz ve tehditlerle doludur. Açıklayamamak, öngörememek, sanayi-sonrası toplumunda yalıtılmış bir haz faili konumuna, münhasıran bir tüketim birimine indirgenmiş olan bireyi, çok derinden rahatsız etmektedir. Bu nedenle, bu açıklama ve dünyayı bilinir kılma işlevini, aracılıdırılmış iletişimin egemen olduğu bu çağda, doğal olarak kitle iletişim araçları almaktadır. Televizyon, kitlesel etkisi, yaygınlığı ve ikna ediciliğindeki kudret nedeniyle, kaçınılmaz olarak, açıklama gereksinimini karşılamada merkezî bir konuma yerleşmektedir. Daha özelden, günümüzün en yaygın ve etkili televizyon anlatı biçimi olan diziler, sürekli kılınan ve sonsuz çeşitliliğe açık bir çoğul öyküleme, şemalaştırma, simgeleme, aktarma, ikna etme, mitologya kurma ve nihayet rahatlatma işlevini yüklenmiş durumdadırlar. Araştırmamızda, yapımcı ve izleyicilerin, karmaşıklaşmış gerçeklik karşısında buldukları anlatılama ve alımlama güdülerini çözümlenmeye çalıştık. Buna göre, karmaşıklık, anlatı düzeyinde bir indirgenme, şemalaştırmayı zorunlu kılmaktadır. Zira tehdit ve riskler ya da en azından belirsizlik öğeleri, artık hem her yerde hem sürekli olarak mevcutturlar; üstelik artık toplumsal olgulara dışsal değil, onların kurucu bileşenleridirler.

Kaynakça

- ADORNO, Theodor W. (1994). "The Stars Down to Earth", Stephen Crook vd. (derl.), *Adorno: The Stars Down to Earth and Other Essays on the Irrational in Culture*, Routledge, London., ss.34-127.
- AKBAL SÜALP, Z.Tül (2004). *Zamanmekân*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- BECK, Ulrich (2001). *La société du risque, sur la voie d'une autre modernité*, Alto/Aubier, Paris.
- CASTELLS, Manuel (1997). *The Power of Identity*, Blackwell Publishers, Malden, Oxford.
- DUBAR, Claude (2001). *La crise des identités, l'interprétation d'une mutation*, PUF, Paris.
- FREUD, Sigmund (1994). *Bir Yanılsamanın Geleceği, Bilim ve İman*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- MAFFESOLI, Michel (2004). "De l'identité à l'identifications", Nicole Aubert (der.), *L'individu hypermoderne*, Editions édès, Ramonville Saint-Agne içinde, ss.147-156.
- MARX, Karl – Friedrich ENGELS (2006). *On Religion*, An American Academy of Religion Book, New York.
- MERCURE, Daniel (1995). *Les temporalités sociales*, L'Harmattan, Paris.
- NEFES, Türkay (2005). *Conceptualizing and understanding the contemporary popularity of conspiracy theories: Re-thinking Karl Popper*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- PATEL, Guy (2004). *Théorie de phobies*, http://atheisme.free.fr/Contributions/Phobies_3.htm (25.04.2007).
- SONTAG, Susan (2004). *Regarding the Pain of Others*, Farrar, Straus & Giroux, U.S.A..
- WILLIAMS, Raymond (1992). *Television, technology and cultural form*, Routledge, Londra.